

Vseevropski dan spomina na žrtve vseh totalitarnih in avtoritarnih režimov **Govor Janeza Juhanta z naslovom *Ali smo pripravljeni omogočiti žrtvam*** ***človeško sočutje in moralno zadoščenje?***

Resnica in žrtve

René Girard je zapisal: »*Resnica je na tem svetu skrajno redka dobrina. Smeli bi celo sklepati, da je sploh ni. Mimetični odzivni plazovi so namreč po svoje bistvu soglasni, enoumni. Vsakokrat, ko se zgodijo, torej prepričajo vse navzoče, brez izjeme; vsi člani skupnosti postanejo krivoprisežniki, lažne priče, ki se jih ne da omajati, saj niso zmožni sprevideti resnice.*« Revolucije in vzpostavitve totalitarnih sistemov so takšni plazovi, ki prekrijejo resničnost, ustvarijo mite in zabrišejo spomin, ki prekrije posebno vse žrtve. Iskanje resnice pomeni torej solidarnost z žrtvovanimi in vzpostavitev človeških razmerij. A spreobrnjenje k človeškosti je redkost in resnica nedolžnih zato ostaja skrita, zamolčana, odrinjena in s svojo bolečino kriči po človeškem usmiljenju in sočutju ter terja zadoščenje in spravo.

Odločilna za pot do resnice sta obraz in čistost pogleda. Brez osebne in družbenega prečiščenja svojih usedlin preteklosti ne moremo izostriti pogleda. Dvigniti se iz ujetosti v trenutne osebne, tranzicijske in družbeno-ekonomsko-politične vsakdanjosti predpostavlja biti pripravljen na dialog s sočlovekom za iskanje globljih medčloveških razsežnosti. Resnico je treba pripovedovati, da bi presegli posledice zlaganosti, ki še vedno obvladujejo družbeno zavest, pravi Čeh Pavel Žáček. Ker so nam usta zaprla, smo se prepustili neobčutljivosti, nihilizmu in njegovim posledicam. Potlačene bolečine pa zaznamujejo tranzicijsko družbo s strahom in nemočjo. Žrtve se težko soočajo s svojo usodo, saj jim odkrivanje povzroča novo bolečino in tudi storilci ali z njimi povezani pripadniki oziroma nasledniki živijo v shizofrenem strahu, ki jih peha v pozunanjenost in stran od človeškosti. Posamezniki in narod pa tavajo, ne da bi si pogledali v obraz in si povedali resnico, ki bi nas osvobodila.

Paul Ricoeur imenuje iskanje resnice zvestobo. Govori o »*zvestobi spomina, o spominu, da si zvest ... temu iskanju, temu povpraševanju, tej zahtevi*« in presegaš površnost ter odpiraš poti spomina pravemu umu. Očiščevanje spomina spremlja hrepenenje po globini, po odpiranju notranjosti ter polni in pristni človeškosti. Vsakdanja površnost, politična povprečnost in plehka ali celo ideološko-propagandna zaslepljenost zapirajo pota do globin pristne človeškosti, le osebna odprtost duha se prebija skozi čeri vsakdanjosti v kraljestvo resnice, v katerem imajo svoje mesto nedolžni, žrtvovani, odrinjeni in pozabljeni. Vseevropski dan spomina na žrtve vseh totalitarnih in avtoritarnih režimov ni namenjen le spominu, pač urejevanju družbe in popravi krivic, ki so jih žrtvam povzročili omenjeni režimi.

Umestno je torej razmišljati o odnosu med resnico, človekostjo, mirom in urejeno družbo. Pot miru je tlakovana z odpiranjem notranjim globinam, v srečanju s pristnim jedrom človeka v sebi in drugih. Dialog z drugim spodbuja izhod iz ujetosti v osebno koristolovsko poželjivost in družbeno-politično pritlehnost in druge osebne in institucionalne samoprevare, saj vodi v pristne medosebne in duhovne razsežnosti. Nasprotno pa zagledanost vase, zavist in pohlep puščajo človeka praznega in nas silijo zgolj v izključevalne tekmece. Totalitarni in

avtoritarni sistemi so gradili zgolj na zunanjih okvirih in zato žrtvovali človeka. Vsi ljudje so bili in ostajajo tako ali drugače žrtev, čeprav z različnimi posledicami. Eni z izgubo svobode in življenja ter drugih osebnih dobrin, drugi s kopičenjem le-teh za ceno osebnega zaslužnjenja in porivanja totalitarnega voza, a prav tako ob izgubi osebne svobode in lastnega dostojanstva. Priznavanje resnice poteka v dialogu, ki dopušča vsem, da pripovedujejo svojo zgodbo. V govorici se zgodi očiščenje spomina in priznanje, da smo ljudje potrebni drug drugega. Gre za spoštovanje vsakega človeka in demokratično uveljavljanje možnosti tudi prizadetih in odrinjenih. Resnica si utira pot le s človeškim dialogom, v katerem ljudje spregledajo svoje sebične interese in so sposobni iskati skupno pot ne le v izločanju drugega in brezobzirni tekmovalnosti, pač pa v sodelovanju, ki postaja vse bolj vprašanje preživetja človeštva. Zato je treba bdeti nad čustvi, ki poželijo in lahko zavedejo človeka v nasilje, družbo pa v popoln nered, kot so ga izvajali totalitarni režimi. Ker v njih ni bilo mogoče sprotno očiščevanje, so posledice toliko bolj krute in dolgotrajne. Ne le osebna zavzetost, potrebni so tudi s sistemskimi pogoji za rehabilitacijo žrtev, za očiščenje dežele raznovrstnega nasilja, laži in prevar ter za ustvarjanje pogojev skupne človeške prihodnosti, kar danes postaja nuja za preživetja človeštva.

Mobiliziranci

Pretrsljivi, zamolčani in neporavnani del naše zgodovine z vojno in revolucijo predstavljajo mobiliziranci v nemško vojsko. Revolucionarno obdobje jih je odrinilo, zamolčalo in preziralo. Tudi v samostojni državi njihove večinoma zelo krute in nečloveške usode šele polagamo prihajajo na dan. V [Enciklopediji Slovenije](#) zasledimo le podatek, da so Nemci mobilizirali okoli 35.000 fantov s Štajerske, Koroške in Gorenjske. To dopolnjujejo osebni zapisi, društva mobilizirancev in drugi, ki jih je prizadela njihova usoda. Imamo okoli dvajset zbornikov, ki v večji meri vsebujejo osebne izpovedi, pa tudi tematske obravnave položaja, socialnih in političnih izzivov ter poteka obravnave usode mobilizirancev. V Trbovljah obstaja edina muzejska soba mobilizirancev nemške vojske iz Slovenije, ki hrani redke predmete. Mobiliziranci so večino stvari odvrgli ali so jim bile v Jugoslaviji vzete, a nekaj se je ohranilo. Osrednje slovenske društvo predstavlja *Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko*, ki kot krovna organizacija vključuje šest društev: *Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko*, *Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko*, *Društvo vojaških vojnih invalidov mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko Celje*, *Društvo zgodovinske resnice mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko*, *Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko Posavje* in *Društvo vojaških vojnih invalidov mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko*. Društva so lahko nastala šele v samostojni Sloveniji, prej pa so si le posamezniki bolj ali manj neuspešno prizadevali za ureditev statusa, kar velja predvsem za invalide. Za uveljavitev omenjene zveze in njenih članic so si med drugim prizadevali delno že pokojni in še živi člani: med njimi Rudi Markovič, Alojz Žibert, Jože Ahačič, Ludvik Puklavec, Andrej Zorko, Boris Pšeničnik, Leon Janežič in številni drugi že pokojni člani, pa tudi njihovi potomci.

Postavitve spomenikov padlim in pobitim je dokumentirana v knjigi. Med najpomembnejšimi je spomenik v Kranju, za katerega si je prizadeval pokojni Stane Istenič, pa v Celju, v Mariboru, Trbovljah, Zagorju, Žetalah in drugod, delno tudi v povezavi z drugimi borci. Podobno kot usode drugih žrtev totalitarizmov v širšo družbeno zavest le počasi prihaja tudi usoda teh žrtev, ki jo razkrivajo pričevanja, dokumenti in druga gradiva o usodi slovenskih fantov na frontah v Rusiji in Franciji, v ruskem in angloameriškem ujetništvu ter njihova kalvarija vračanja z osvobodilnimi vojskami prekomorskih, sremske fronte ter njihove odrinjenosti v povojnem režimu Jugoslavije ter težavah uveljavitve pravic tudi v samostojni Sloveniji – za mnoge žal, prepozno. O teh težavah priča zahteva po priznanju invalidnosti, pa zapleti ob urejevanju spomenikov, npr. v Kranju, ki je bil po dolgotrajnih pogajanjih le postavljen. Kaj vemo o njihovih usodah, ki jo hranijo še preživeli ali njihovi bližnji in daljni

sorodniki? Kdo se je že poglobil v njihove duševne in telesne stiske, v njihovo odrinjenost in zaznamovanost in kdo je žaloval z materami in ostalimi družinskimi člani ob njihovi smrti na bojiščih, v ujetništvu ali celo na poti v domače kraje? – Brat moje mame Tine je ranjen v roko prišel domov in kmalu odšel s partizani. Po nekaj mesecih je bil jeseni leta 1944 kot nezanesljiv ustreljen od spremljevalcev, ki so šli skupaj z njim v patroljo. Težko usodo je imel tudi drugi mamin brat Tone, ki je avgusta 1944 izgubil desno roko na fronti v Romuniji. Ko se je vrnil domov, so ga ob prijavi doma zaprli tudi zaradi tretjega maminega brata Janka. Brat Janko je bil namreč pri nemški policiji. Na teharskem taborišču ga je po tem, ko se je vrnil z drugimi domobranci, izvensodno lastnoročno potolkel politični komisar UDBE iz domačih krajev. Moj stric Tone je sicer preživel kalvarijo novomeških zaporov. Zapornikom so namreč vsak dan po jutranji telovadbi ukazali, da morajo teči in opozorili: *»Tecite, na zadnje bomo streljali!«* In po komandi: v tek, so se oglasile strojnice in zadnji so popadali ranjeni ali mrtvi. Napol mrtve so dokončno pobili, potem pa vse zmetali na kamione in odpeljali. Nov komandant, Slovenec, je Toneta osvobodil teh muk in mu je rekel: *»Si bil torej mobiliziran.«* – *»Da«*, je odvrnil Tone. – *»Potem bo pa težko zate, kajti pri nas ne boš mogel dobiti invalidnine«*, je še dodal. Po treh mesecih šentviških zaporov se je avgusta 1945 iz Litije komaj privlekel domov v Štangarske Poljane. Trpljenje se je nadaljevalo s povojnim zapostavljanjem, službo izterjevalca lesa, s katero si je nakopal sovraštvo kmetov ter z multiplo sklerozo kot posledico prestanih strahot in odpustom iz službe brez zavarovanja. Leta 1959 je naposled odšel v Nemčijo, kjer je dobil vsaj invalidnino.

Na tisoče je podobnih usod, ki v komunistični preteklosti niso smele ali javnosti niso mogle posredovati svojih zgodb, ker jim je mobilizacija vzela življenja, zdravje, dobro ime in prihodnost. Najbolj pretresljivi del teh zgodb je ideološka ignoranca komunističnih oblasti do usod in trpljenja mobilizirancev.

Na Slovenskem so torej nacisti in fašisti na eni ter komunisti na drugi strani sodelovali pri uničevanju Slovencev, svojih idejnih nasprotnikov. Življenje človeka kot osebe ni imelo cene; posameznik je bil zgolj kolesje sistema. Ne nemški mobiliziranci ne drugi v nacizmu in v komunizmu niso šteli kot ljudje; bili so le številke z malo možnosti za preživetje.

V nove zarje

Žal nam (današnji) vseevropski dan spomina na žrtve vseh totalitarnih in avtoritarnih režimov še vedno sprašuje vest. Sprejeta zakona iz leta 2009 *»zanemarjata načelo, da morajo imeti vse žrtve enak status«*, pravi Jernej Letnar Černič, saj je jasno, da po mednarodnih načelih in tudi po sodbi evropskega sodišča Kolk and Kislyiy versus Estonia velja isto načelo tudi za žrtve komunističnega nasilja. Pri zadnjem je svetovna politika zaradi boja komunistov zoper nacizem, žal, pogosto pogledala skozi prste, kar se pozna tudi v našem (pravnem) sistemu, kot ugotavlja Letnar-Černič ob presoji pravnih postopkov zoper Mitjo Ribičiča. Naša zakonodaja ostaja neobčutljiva za žrtve v kolesju postkomunistične politike, čeprav se *»odgovornost za vojna in povojna hudodelstva na Slovenskem ali kjer koli drugod ne sme presojati na podlagi strani, za katero se je domnevni storilec bojeval.«* Zato se Letnar Černič zavzema za *»prepoved javnega poveličevanja vseh totalitarnih režimov, njihovih nosilcev in simbolov.«* A se *»zunanjemu opazovalcu kljub temu poraja občutek, da etično in moralno dokazovanje trenutnega normativnega okvira izhaja prav iz polpretekle zgodovine, kjer molk in nekaznovanost za barbarske pokole civilnega prebivalstva s strani totalitarnega režima ostaja pravilo. Šeststo do sedaj najdenih množičnih grobišč priča, da je bivši totalitarni režim že arbitrano presodil, da mu ni šlo za enako obravnavanje posameznikov pred zakonom«.*

Ne le pravni sistem, tudi vzdrževanje totalitarnih metod v politični in medijski praksi ohranja nekdanje žrtve in ustvarja nove. To s(m)o ne le v bivšem režimu označeni razredni sovražniki,

pač pa posebno odločilni osamosvojitelji kot pokojni Jože Pučnik in vsi drugi tedaj in sedaj delujoči entuziasti, ki navkljub temu verujemo v demokratično Slovenijo. Totalitarna medijsko-politična propaganda iz največjega demokrata ustvarja dežurnega krivca, kar vztrajno počno naši postkomunistični medijski načrtovalci. Ustvarjati žrtveno jagnje v stilu nacističnega sramotenja npr. češkega predsednika Edvarda Beneša, je cinična praksa postavljanja na pranger in iz demokrata s totalitarno retoriko ustvarjati javno žrtev, ki ji potem množica razumljivo odreka demokratično legitimnost in medijsko podporo. Girard sicer pravi, da imamo danes večji čut za žrtve, a se zaveda, da njihov glas ostaja glas vpijočega v puščavi.

Tudi novejši ekonomski in politični totalitarizem ustvarja žrtve, kot so otroci in ženske v vojskah sveta ali civilisti, ki jih vojni strategji izrabljajo za tarče. Tudi teroristi in zasvojeni z mamili vzdržujejo zapleten procese žrtvovanja v sodobnem svetu.

Ne pozabimo novinarjev in drugih pričevalcev, ki so in ki kljubujejo nasilnosti režimov tudi za ceno življenja, da bi se enkrat človeštvo le osvobodilo spon tiranstva, nasilja in suženjstva. – Kako naj demokratično čuteči človek sprejme, da Kitajska in Rusija nista podprli zahtev po prenehanju nasilja v Siriji? – Zaradi ozkosrčnih političnih interesov umirajo tudi nedolžni po Afriki in Aziji.

Pri nas sicer več ne umirajo, a številni še niso človeško pokopani in jim nismo priznali njihovega dostojanstva ter jih sprejeli za svoje. In končno, dokler bodo med nami eni, ki so bolj naši in drugi, ki jim ne priznamo človekovih pravic do dobrega imena in enakopravnega uveljavljanja v družbi, ostajamo pohabljeni, od totalitarizma žrtvovana družba. Dokler je dostojanstvo kogar koli med nami poteptano, je ogroženo tudi moje in Tvoje, in s tem prihodnost naše družbe. Kot pravi Avishaj Margalit, je skrb in ohranitev človekove nedotakljivosti ključ do dostojanstvene politike in družbe. Bo prišel trenutek spreobrnjenja in očiščenja šele, ko bomo že vsi propadli?

Vsak narod naj bi gojil in vzdrževal čim bolj prečiščen in skupnostno sprejet zgodovinski spomin. Tako pri posameznem, kakor pri kolektivnem spominu je pomembno, da nosilec ta spomin zavestno sprejema, si ga zapiše in ohranja. Če sprejema ni, nastajajo zavestne in še bolj podzavestne motnje in znova prihaja do izbruhov.

Letnar Černič dodaja: *»Čeprav noji v živalskem svetu običajno čez nekaj časa dvignejo glavo iz peska, pa se zdi, da so glave večine totalitarnih nojev obtičale v pesku, in se ne menijo za pridobitve mlade slovenske pravne države«.*

Resnico bomo spoznali, če si bomo lahko pogledali v obraz in se pogovorili ter dogovorili o svoji preteklosti, da bi lahko z upanjem zrlji tudi v prihodnost. Zato so dnevi spomina žrtev ne le opomin, pač pa dragoceno spraševanje vesti posameznikom in skupnosti o naši preteklosti in s tem o prihodnosti, da bi namreč lahko sploh živeli in preživeli.

prof. dr. Janez Juhant